

Systrarna som var den oförvägna diakonins föregångare

Jyrki Paaskoski, *Ihmisen arvo – Helsingin Diakonissalaitos 150 vuotta* [Människans värde – Helsingfors Diakonissanstalt 150 år], 453 s., ill., Helsingin Diakonissalaitoksen säätiö sr, Edita Publishing Oy, Helsinki 2017.

150-ÅRSJUBILEUMSSKRIFTEN ÖVER HELSINGFORS DIAKONISSANSTALT är imponerande läsning. Verket, som omfattar över 400 sidor, överblickar diakonissanstaltens utveckling från och med år 1867 fram till i dag genom att beskriva det finländska diakoniarbetet samt genom att ringa in den tillhörande samhällshistoriska kontexten.

Överstinnan Aurora Karamzins målmedvetna arbete, ekonomiska insats och nätverk hade ett centralt inflytande på grundläggningen av Diakonissanstalten i Helsingfors. Under dess första skede koncentrerades diakoniarbetet kring diakonissanstalerna, av vilka Diakonissanstalten i Helsingfors är den äldsta. Det ”hjälparbete för nödställda” som utvecklades kring anstalerna började då kallas för ”diakoni”. Diakonissanstalten upprätthöll ett sjukhus där man vårdade såväl privata som medellösa patienter, till en början endast kvinnor med hjälp av den så kallade fribäddsfonden. Diakonissanstalten kontrollerade – bortsett från de stora städerna – diakoniarbetet ute i församlingarna genom upprättandet av avtal med diakoninämnderna och diakoniföreningarna och genom att skicka systrar eller provosystrar till församlingarna. Man betalade ändå inte ut lön till systrarna, utan församlingarna betalade ersättningen genom ”kontrakt” direkt till diakonissanstalten.

Helsingfors Diakonissanstalts historia inledde under den autonoma tiden då Finland ännu var ett storfurstendöme och en autonom del av det ryska imperiet. Det var i praktiken församlingarna som ansvarade för fattigvården, eftersom den kommunala förvaltningen skapades först under perioden 1860–1970 och sjukhusförvaltningen var outvecklad. Ur detta perspektiv var Diakonissanstalten, som upprätthöll sjukhusverksamheten, en mycket viktig social innovation, och dess förverkligare överstinnan Aurora Karamzin en lysande förnyare som hade kontakter både med hovet och med andra aktörer på området, exempelvis Evangeliska hospitalet i S:t Petersburg och senare till Diakonissanstalten i Stockholm.

I enlighet med det tyska exemplet i form av den fliednerska systrahemorganisationen bodde systrarna i ”systrahem”, vars ”far” var inrättningens föreståndare och ”mor” dess föreståndarinna. Hemorganisationen garanterade systrarna säkerhet i händelse av sjukdom och under ålderdomen, men den betalade inte lön utöver den så kallade kvartals- eller fickpengen. Systraorganisationen påminde om det katolska klosterväsendet, i vilket man förbinder sig till att leva ogift, till att utföra oavlönat arbete och till att klä sig i en enhetlig klädedräkt.

Systrahemgemenskapen började sakta vittra bort redan under 1900-talets första hälft. Fram till år 1930 hade Helsingfors Diakonissanstalt gått från 49 diakonissor, prøvosystrar och elever under seklets början till en gemenskap bestående av ett systrahem med 315 systrar, i vilket en del av systrarna arbetade ”hemma” och en del ute i församlingarna eller som ambulerande sjuksköterskor. Den socialpolitiska lagstiftningens utveckling under 1920-talet ledde till att den offentliga sektorn, staten och kommunerna fick ett utökat ansvar för tjänster som tidigare hade sköts av privata aktörer och organisationer. Att den samhälleliga kontrollen stärktes var en allmän europeisk trend, som orsakade bekymmer för Helsingfors Diakonissanstalt. Viktigt i detta sammanhang var lagen och förordningen från 1929 om sjuksköterskornas utbildning, vilken förenhetligade utbildningen inom branschen samt utmanade Diakonissanstaltens utbildningsreformer. Kraven på förändring kom dock inte endast utifrån utan systraorganisationen söndervittrade efterhand också inifrån.

Under det andra skedet av diakoniarbetet låg tyngdpunkten på församlingsdiakonin. Den steg så småningom fram som en utmanare till anstaltsdiakonin, vars banbrytare, Otto Aarnisalo, var ledare för kyrkans inremissionssällskap. Han framförde redan på 1910-talet att diakoniarbetet inte enbart borde begränsas till instituten, utan att det hörde till varje församlings och församlingsmedborgares verksamhet. Han satte också fattigvården framför den sjukvård som bedrevs inom instituten. Kyrkolagen kompletterades år 1943 med en förordning att det i varje församling skulle anställas en diakon eller diakonissa. Beslutet som fattades vid kyrkomötet var historiskt eftersom det inte i något annat land fanns någon skrivelse om diakonissor på församlingsnivå i lagstiftningen.

Beslutet fick anstaltsdiakonins och systrahemorganisationens position att vackla än mer, men ledningen för anstaltdiakonin behöll fortfarande sin ålderdomliga uppfattning att diakoniarbetet var en uppgift som enbart tillhörde Diakonissanstalten. I praktiken innebar beslutet dock en nedmontering av diakonimonopolet och förändrade också förhållandena mellan Diakonissanstalten och församlingarna: man frångick kontrakten gällande diakonissornas avlöning och församlingarna började avlöna diakonissor som egna arbetstagare. Även om krigstiden hade ägnats åt

att utvidga systrarnas tjänstebegrepp till att sträcka sig utanför institutet, kvarstod systraorganisationen ännu under en lång tid eftersom Diakonissanstaltens ledning var ovillig att avsluta systemet, som samtidigt erbjöd en billig arbetskraftsreserv till dess eget sjukhus och fungerade som en fristad för systrarna. Helsingfors Diakonissanstalts systrahem stängdes slutligen år 1959.

Under andra världskriget lämnade många systrar anstalten då de inte fritt kunde välja sin arbetsplats – detta på grund av att det inte gavs några betyg för de avlagda studierna och att lönen betalades till anstalten. Dessutom fanns det inte heller några möjligheter till avancemang i karriären. En orsak till utträdena var ”en osjälvständig, av institutet beroende och under dess förmyndarskap ställd position”, såsom de systrar som drev på systrahemorganisationens förnyelse skrev. Systrarnas förändringsförslag godkändes dock ej eftersom reformsträvandena kolliderade med Diakonissanstaltens patriarkala maktstrukturer.

Utbyggandet av välfärdsstaten och utvecklingen av lagstiftningen som hörde till detta väckte oro vid Diakonissanstalten, eftersom man upplevde att kyrkans och Diakonissanstaltens arbete inte uppskattades. De som hade utexaminerats som diakonissor började på 1960-talet hellre söka jobb som sjuksköterskor vid kommunal-, läns- och centralsjukhusen än att arbeta som systrar i församlingarna. Man ville ändå inte överge sjuksköterskeutbildningen, som bedrevs vid Diakonissanstalten trots att undersökningar visade att den inte längre motsvarade de behov som fanns i församlingsarbetet. Folkhälsolagen som stiftades i slutet av 1972 utslöt församlings-systrarna från den kommunala hemsjukvårdens område och begränsade därmed märkbart deras handlingsområde och förändrade samtidigt tyngdpunkten för diakoniarbetet i församlingarna.

Välfärdsstatens utveckling från den senare hälften av 1950-talet fram till 1970-talet innebar att den evangelisk-lutherska kyrkans och dess närbesläktade institutioners ställning försvagades och att deras befogenheter begränsades. Vid Helsingfors Diakonissanstalt och vid de nordiska systeranstalterna följde man bekymrat med diakoniarbetets förskjutning till ett sidospår. Från dagens perspektiv framstår det kanske som förvånande att man betraktade statsmaktens intervention som ett tecken på vänsterns statssocialistiska strävanden! Så här i efterhand var värderingarna i den framförda kritiken förmodligen sanna – att välfärdsstatens förespråkare varken identifierade eller erkände kyrkans diakoniarbete – kanske delvis på grund av de optimistiska utsikterna för framtiden som förknippades med välfärdsstaten. De bröts slutligen ner först i samband med 1990-talets lågkonjunktur.

Till skillnad från vad man hade befarat innebar välfärdsstatens guldålder från och med 1960-talet fram till och med skiftet mellan 1980- och

1990-talen ändå en gyllene tid även för Helsingfors Diakonissanstalt. Den koncentrerade sig på institutsdiakonin genom det sjukhus, ålderdoms- och barnhem som man hade byggt vid anstalten. Under samma period utexaminerade institutet församlingssystrar och -kuratorer för tjänst inom kyrkans diakoniarbete.

Det tredje skedet, perioden från och med 1970-talets början fram till skiftet mellan 1980- och 1990-talen, karaktäriserades av välfärdsstatens utvidgning till diakonins traditionella delområden, med undantag för den andliga själavården. Arbetet vid Helsingfors Diakonissanstalt koncentrerades allt mer inom anstaltens egna väggar, man frångick den öppna diakonin på grund av de föreställningar som vänsteranhängarna förknippade med den. Anstalten valde som sin strategiska tyngdpunkt att utvidga fastighetsaffärerna samt att utöka sjukhus- och läkarstationsverksamheten, till vilket också anslöts arbetshälsomarknaden (Diacor). Som en motkraft till denna utveckling fungerade diakoniprojektet som startade år 1988, vilket i enlighet med institutets ursprungliga verksamhetsområden koncentrerades till att hjälpa ”där nöden, skammen och lidandet var som störst”. Lågkonjunkturen i början av 1990-talet var som ägnad för att sätta fart på de här projekten.

Det fjärde skedet, efter lågkonjunkturen, erbjöd nya verksamhetsmöjligheter för Helsingfors Diakonissanstalt, liksom för kyrkans diakoniarbete och för föreningsfältet i bredare bemärkelse, då den offentliga sektorn sökte samarbetspartner för verkställandet av social- och hälsovårdstjänster. Den radikala ”kämpande diakonin” betonade nätverkande samarbete med olika aktörer, samtidigt som detta krävde en hög grad av professionellt kunnande och motivation av personalen inom den öppna diakonin. Medan arbetets tyngdpunkt ännu under verksamhetens inledande år hade legat på att undan för undan flytta över projekt till kommunens eller andra aktörers ansvar, förblev de allt mer krävande projekten inom det sociala arbetet under 2000-talet, såsom projekt med fokus på missbrukare, permanent på Diakonissanstaltens ansvar. I samband med reformen av den kommunala strukturen och av servicen hänfördes även Diakonissanstalten till en tjänsteindustriell produktion i och med grundläggningen av nya dotterbolag och genom att delta i konkurrensutsättningar av projekt sedan 2000-talet. Genom åtstramningen av konkurrensen på vårdmarknaden profilerade sig Helsingfors Diakonissanstalt som en förkämpe för de människogrupper som befann sig i de allra svåraste positionerna och för de marginaliserade. Diakonissanstalten var bland de första finländska företagen att grunda ett samhälleligt bolag.

Verket *Ihmisen arvo* berättar den stora berättelsen om Helsingfors Diakonissanstalt och om det bredare finska diakoniarbetets historia från och med institutsdiakonin, ”det lutherska nunneklostret”. Vidare skildras

utvecklingen genom de historiska och samhälleliga brytpunkterna och genom krigstiderna fram till församlingsdiakonin. Slutligen presenteras Diakonissanstalten som en del av välfärdssamhällets tjänstesystem. Den största delen av verket behandlar anstaltdiakonins och systrahemmets, som bestod i åttio år, guldålder. Av närhistorien ges enbart en ytligare beskrivning, även om förändringen inom de senaste årens verksamhetsmiljö har varit snabb och de omstruktureringar som Diakonissanstalten har upplevt varit stora. Å andra sidan är verkets samhälleliga perspektiv som bäst just i konstruktionen av den större bilden av Diakonissanstalten och den personhistoriska skildringen av personerna som förverkligade det. Verket är omsorgsfullt framställt och texten berikas av ett mångsidigt bildmaterial.

Den mest centrala skiljelinjen i det finska diakoniarbetets historia går mellan instituts- och församlingsdiakonin. Den andra tydliga frontlinjen, som dock inte är lika explicit uttryckt, domineras av anstaltens inre manliga och kvinnliga ledare, ”fäderna” och ”mödrarna”, prästerna och diakonissorerna. Ännu under Lina Snellmans tid (1883–1924) var föreståndarinnan en likställd kollega med institutets manliga ledare, men systrarnas makt kringskars undan för undan genom olika lösningar beträffande arbetsfördelningen. Sammandrabbningen kulminerade under åren 1937–1941 genom Hanna Masalins, Anna Tensikkalas, Aino Miettins och Elsa Wennervirras framställningar beträffande systrahemmets förnyande och deras målmedvetna avvärjningar.

Särskilt rörande är beskrivningen av pionjären inom vården av utvecklingsstörda och Rinnehemmets föreståndarinna (1938–1959) syster Aino Miettinen, vars kritiska tal rörande systrautbildningen och diakonissorernas ställning vid de nordiska systradagarna år 1937 ledde till disciplinära åtgärder och hennes utslutning från systragemenskapen. Föreståndarinnan Gunnel Stenbäcks kritik mot institutsdiakonin år 1974 fick inte längre lika allvarliga personliga följder, även om inte heller den omedelbart hade inverkan på den konservativa linje som omfattades av ledningen. Det recenserade verket är en hyllning till systrarna och till det arbete som de bedrev. Även andra skiljelinjer går att urskilja mellan raderna: allt från språkfrågan till klassposition, vilka diskuteras i avsnittet om inbördeskriget, för att inte tala om systrahemmets hierarki.

Helsingfors Diakonissanstalt har under dess historia verkat på många orter och mångsidigt inom sjukvården, inom vården av utvecklingsstörda, inom äldreomsorgen och inom barnskyddet. Systrahemmets pedagogiska arbete som började med sjuksköterskeutbildningen är nuförtiden en del av utbildningen inom social- och vårdarbete på Yrkeshögskolan Diakonia.

Helsingfors Diakonissanstalt har under hela sin historia haft öga för och förmåga att gripa tag i aktuella samhälleliga problem, vilket man också kan förvänta sig att anstalten kommer att göra i framtiden. Numera är

Helsingfors Diakonissanstalt en bred koncern som har enastående beredskap att producera tjänster inom de områden som finns inom social- och hälsovårdens nya struktur – men inte längre genom att bedriva välgörenhet eller som underställd välfärdsstaten, utan som en jämlik samarbetspartner tillsammans med andra aktörer inom välfärdssamhället.

Irene Roivainen